

Роман ТРИНЬКО

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри менеджменту,
Львівський державний університет внутрішніх справ

Мирослава СТАДНИК

кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри теоретичної та прикладної економіки,
Львівський державний університет внутрішніх справ

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА У СПРАВІ ЗМІЦНЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ

З'ясовано суть, роль та світовий досвід державного регулювання аграрного виробництва, а також його значення для зміцнення продовольчої безпеки країни та її населення.

Ключові слова: аграрне виробництво, державне регулювання, продовольча безпека, ринкова економіка.

Державне регулювання ринкової економіки охоплює багато різноманітних аспектів і напрямів. Особливої уваги заслуговують програми державної підтримки розвитку фермерських господарств, які мають широке застосування у розвинених з економічного погляду країнах – США, Канаді, Японії, ФРН. Основною метою цих програм є забезпечення стабільності або підвищення цін на продукцію фермерів та їхніх доходів. У межах цих програм здійснюються заходи, спрямовані на розвиток сільської інфраструктури й страхування врожаїв, які можна вважати непрямыми субсидіями фермерам.

Завдяки регулюванню цін та доходів аграрних товаровиробників держава повинна створити умови для виробництва сільськогосподарської продукції в обсягах, що гарантують продовольчу безпеку України, забезпечують раціональні норми споживання продовольства населенням, формування сировинної бази економіки країни та експортного потенціалу. Продовольчу безпеку держави може гарантувати лише власне виробництво продукції сільського господарства.

Проблемі державної підтримки економіки загалом, і в тому числі аграрного сектору, останнім часом присвячено велику кількість наукових праць з різною глибиною розробки методологічних, правових та законодавчих питань. Це напрацювання Бойка В. І., Дем'яненка М. Я., Кваші С. М., Лукінова І. І., Саблука П. Т., Сахацького М. П., Юрчишина В. В., Чечеля О. М., Школьного О. О., Шовкалюка В. С., Шпичака В. Т. та багатьох інших.

Оскільки серед теоретиків і практиків ще досі точиться дискусія щодо ролі й значення держави у регулюванні аграрного виробництва, здійсненні аграрних реформ та соціально-економічному розвитку країни, то виникла необхідність у з'ясуванні суті цього питання та значення для зміцнення продовольчої безпеки країни.

Серед провідних учених України, які досліджують проблеми розвитку аграрного виробництва за роки незалежності, на жаль, немає єдиної думки щодо оцінки реформаційних процесів у цій галузі.

Одні вважають, що було досягнуто значних успіхів [2, с. 43], інші – навпаки, переконують, що реформи в аграрній сфері були здійснені з великими прорахунками [6, с. 119], а дехто зазначає, що «аграрний сектор країни завжди дисбалансувала розмитість мети і завдання державної політики» [8, с. 4].

Критичні оцінки реформаційних процесів в аграрній сфері можна було б продовжити. Однак ми вважаємо за необхідне наголосити на тому, що всі вони можуть бути об'єднані у певні групи за тривалістю їх негативного впливу на відтворювальні процеси в галузі та суспільною ціною їх подолання.

Очевидно, можна виокремити три групи негативних чинників, які виникли в процесі реформування аграрного сектору:

- по-перше, економічні, які спричинили погіршення відтворювальних процесів у виробничій сфері;
- по-друге, соціальні, які негативно позначилися на відтворенні людського потенціалу аграрного сектору;
- по-третє, економіко-екологічні, зумовлені нераціональним використанням природних ресурсів, відновлення яких є довготривалим у часі та капіталомістким у затратах.

Якщо перші дві групи негативних наслідків для їх подолання вимагають застосування законодавчих регуляторів та їх фінансової підтримки, то третя група – законодавчого регулювання, фінансової підтримки та екотехнологічного забезпечення.

Таким чином, ми підходимо до висновку, що для успішного розвитку аграрного виробництва в сучасних умовах необхідно, передусім, вирішити дві проблеми:

- а) розробити дієву систему державної підтримки аграрного виробництва;
- б) розробити систему екологічного захисту аграрного виробництва.

Для розробки дієвої системи державної підтримки аграрних товаровиробників необхідно усвідомити, що лише докорінні зміни у державному регулюванні

виробничого процесу можуть забезпечити перехід України до ринкової економіки. На початку проведення та формування концептуальних засад щодо напрямів та сутності здійснення аграрної реформи серед певної частини науковців і практиків побутувала хибна думка, що сільське господарство серед інших галузей народногосподарського комплексу найбільш готове до освоєння ринкових відносин без втручання держави. На жаль, практика довела хибність таких міркувань і ще раз підтвердила, що без дієвої цілеспрямованої підтримки останньої здійснення аграрних реформ, перехід до ринкових відносин є безперспективним.

Еволюцію державного регулювання економіки в ринкових умовах широко висвітлено в дослідженнях багатьох економістів, проте особливої уваги заслуговує праця І. Галиці «Державне регулювання в умовах ринкових відносин» [3, с. 52-58]. Автор вказує, що у більшості постсоціалістичних країн ринкові реформи були розпочаті без глибокого теоретичного осмислення законів функціонування та розвитку ринкової економіки. Більшість економістів трактувала реформи на теоретичних постулатах про ринкову економіку, взятих з радянських підручників та теоретичних узагальнень К. Маркса.

Сьогодні в Україні розвиток відбувається за принципами «перехідної економіки», якій властива зміна системи правил і норм, інституціональне трансформування, перехід від командних методів управління на основі державної власності до ринкових – на основі приватної власності.

Економічна теорія і практика сформували два основні методи регулювання економіки – вільний нерегульований ринок та економіка з постійним державним втручанням.

Професор С.М. Кваша виділяє три форми економіки – плану, ринкову, змішану [4, с. 42]. У плановій економіці товари й послуги, їхню кількість та ціни реалізації планує уряд з метою мобілізації ресурсів на благо суспільства. У ринковій економіці всю виробничу діяльність контролюють приватні власники, а мету виробництва визначають співвідношення попиту і пропозиції. У змішаній економіці в багатьох секторах панує приватна власність і діють механізми вільного ринку, а в інших значна частка власності належить державі та діє система державного планування.

Окремі економісти, зокрема І. Галиця, вважають, що «ринкова система, побудована переважно (а тим більше – винятково) на ринкових підйомах регулювання – це міф: вона являє собою, насамперед, симбіоз державного та ринкового регулювання» [3, с. 52].

На думку С. М. Кваші, проблеми вільного ринку, а точніше його недоліки, виявляються у намаганні суб'єктів підприємництва змінити ринкові правила на свою користь або скасувати свободи ринкового вибору через створення власних монополій. Також це нездатність забезпечити соціальні гарантії населенню, надмірна диференціація у розподілі ресурсів і доходів, проблема розвитку сільських територій, реалізація вимог економічної безпеки тощо.

Ринкова трансформація аграрного сектору вбачається нами у досягненні балансу між впливом держави і ринкових механізмів.

«Положення про необхідність державного регулювання сільського господарства в розвинених

країнах стало аксіомою і за будь-яких обставин не підлягає перегляду, а навпаки – щоб надати агропромислому виробництву динамічного розвитку відповідно до зростаючих потреб, держава дедалі активніше втручається в глибинні, соціально-економічні питання його розвитку» [4, с. 42].

Заслуговує на увагу еволюція державного регулювання економіки, обґрунтована І. Галицею, який вважає, що ринковий механізм із застосуванням державного регулювання пройшов три етапи:

I етап – (XIX ст. – 10-ті роки XX ст.) – ринок вільної конкуренції. На цьому етапі регулювання економіки забезпечувалося переважно автоматичною дією ринкових механізмів. При цьому виявилися як значні переваги ринкової економіки, так і її істотні недоліки;

II етап – (10-ті роки XX ст. – I пол. 50-х років XX ст.) – несистемне (аномально-кризове) застосування державного регулювання економіки. На цьому етапі державне регулювання не мало системного характеру, а використовувалося лише у випадку аномального (кризового) розвитку економічної системи. Коли кризові явища ліквідувалися під впливом державних регуляторів, відбувалося їх «згортання», а економічна система поверталася переважно до ринкових підойм регулювання;

III етап – (I пол. 50-х років XX ст. і до сьогодні) – системне державне регулювання економіки. Державне регулювання економіки перетворилося на постійну підсистему ринкової економіки. Вплив держави на економічну систему може змінюватися в часі та просторі [3, с. 52-53].

Державне регулювання ринкової економіки відіграє стабілізаційну або коригуючу роль у суперечності між розвитком продуктивних сил і виробничих відносин.

Сам процес державного регулювання економіки перебуває під впливом суб'єктивного чинника, тобто залежить від ідеології, особистої мотивації, знань, умінь та вольових якостей осіб, які його здійснюють.

Таким чином, ринкова економіка не може існувати без певного державного її регулювання, оскільки в іншому випадку вона з «блага» для людей перетворюється у «зло» через те, що сам по собі ринковий механізм позбавлений елементу справедливості. Як пише В. П. Вантух, «навіть найбільш «ринкова» економіка США є наскрізь регульованою, аж до встановлення державою певного рівня цін на окремі види популярних продуктів харчування» [1, с. 123].

Серед науковців сформувалося дві групи, які відстоюють різні методологічні підходи щодо впливу держави на розвиток АПК. Одні вважають, що в сучасних умовах у справі управління розвитком АПК слід використовувати тільки переваги ринкової теорії, яка базується на принципах економічного лібералізму. Такі принципи незалежності економіки від державного втручання підтримували засновники неокласичної теорії (Л. Вальрас, А. Маршал, В. Девонс). Такої ж позиції дотримувалися фундатори та учні класичної політичної економії під керівництвом А. Сміта (XVIII ст.). Друга група економістів вважає, що в умовах перехідного етапу до ринкової економіки ринок ще не повністю сформувався і не є регулятором розвитку продуктивних сил.

Досвід останніх років в Україні показав, що використання тільки чисто ринкових методів

управління в АПК не дає бажаних результатів. Ще свого часу відомий український вчений зі світовим іменем М. Туган-Барановський звертав увагу на об'єктивний характер процесів державного регулювання економіки.

Обґрунтовуючи об'єктивність державного втручання в економіку, Н. С. Станасюк наводить цінні матеріали про ставлення до цього питання німецького економіста А. Вагнера, який відводив державі роль «органічного» інституту, здатного згладити певні прорахунки у функціонуванні ринкового механізму шляхом державних витрат [9, с. 27]. Необхідність державного втручання в економіку А. Вагнер обґрунтовує за допомогою трьох важливих аргументів:

а) з розвитком економіки і поглибленням поділу праці економічне життя стає складним, що потребує додаткових витрат;

б) нові технології потребують більших капіталовкладень, необхідних для виробництва. Задовольнити ці потреби можуть тільки акціонерні компанії або державні корпорації;

в) необхідне зростання державної активності в таких сферах, як охорона здоров'я й освіта, де вигоди від наданих послуг не підлягають економічній оцінці [9, с. 27].

Обґрунтування вченими необхідності державного втручання в економіку науковці назвали законом А. Вагнера, дія якого перевіряється часткою державних витрат у ВВП. Порівняльний аналіз динаміки державних витрат у різних державах світу підтверджує дію цього закону. За даними досліджень, наведених Н. С. Станасюком, за 1960-1995 рр. частка державних витрат у ВВП, спрямованих на підтримку економіки, зростає: у Бельгії з 30,7 до 54,9%; Нідерландах з 33,7 до 53,2%; Данії з 24,8 до 60,1%; Німеччині з 32,5 до 49,3%; Франції з 34,6 до 54,3%; Італії з 30,1 до 53,6%; Великобританії з 32,2 до 42,12% [11, с. 27].

Однією з форм державної підтримки є державні продуктивні субвенції сільському господарству, рівень яких оцінюється як еквівалент у відсотках до вартості сільськогосподарської продукції. У 1988 р. він становив у Швейцарії – 73%, Норвегії – 70%, Ісландії – 69%, Японії – 63%, Туреччині – 39%, США – 22%, Мексиці – 19%, Канаді – 18% [11, с. 11].

Таким чином, зарубіжний досвід сучасного ринкового господарства, зокрема Західної Європи, США та Японії, свідчить, що сільськогосподарське виробництво не є саморегульованим сегментом економіки.

Переважає більшість економістів саме у відході держави від регулювання аграрного сектору вбачає основну причину кризового стану галузі. Водночас низка проблем аграрного сектору є історично неминучою. Аналіз економічної інформації за останні роки свідчить, що протягом тривалого періоду відбувається деградація українського села, поглиблюється негативна демографічна ситуація, щорічно зникають з карти держави окремі сільські поселення, руйнується матеріально-технічна база аграрної сфери, старіє продуктивний склад сільського населення, зростає безробіття.

Водночас В. П. Рябоконт вважає, що «процес скорочення сільського населення, його продуктивної частини, поступове зменшення кількісного складу сільської поселенської мережі відбувається історично і

зміни певною мірою є об'єктивним соціально-економічним явищем» [7, с. 30]. З думкою автора можна було б погодитися за тієї умови, якби такі процеси на селі проходили б не на фоні злиднів та практичного вимирання населення внаслідок комплексу несприятливих соціально-економічних чинників. Для підтвердження сказаного досить навести показники смертності населення. У 2005 р. кількість померлих на 1000 осіб населення в Україні складала 16,6 чол., у тому числі у міських поселеннях – 14,8, у сільських – 20,5; коефіцієнт депопуляції населення в Україні складає 7,6, у містах – 5,9, а у селах – 11,1 [10, с. 352].

Навіть цих даних достатньо, щоб визнати факт кризового стану соціально-економічного розвитку села, що далеко не може бути пояснено історизмом об'єктивності зазначених процесів. Та це розуміє й сам В. П. Рябоконт, бо далі пише, що «при визначенні пріоритетних напрямків здійснення стратегічного курсу щодо структурної перебудови економіки агропромислового комплексу набуває важливого значення істотне посилення її соціальної спрямованості, висування на передній план забезпечення умов всебічного інтелектуального і фізичного розвитку людського капіталу. Йдеться не тільки про докорінну перебудову соціального й економічного змісту сільських поселень, а й про загальний розвиток соціально-психологічної сутності їх жителів, про архітектурну перебудову як зовнішнього, так і внутрішнього вигляду колишніх сіл, створення нових населених агломерацій» [7, с. 31].

Автор наводить приклад з досвіду колишнього Радянського Союзу, коли надвеликі територіальні агропромислові комплекси зазнали краху у своїй діяльності, оскільки їх соціальне облаштування було поза завданням їх функціонування.

Ураховуючи сучасні теорії, В. П. Рябоконт доходить справедливого висновку, який заслуговує всілякої підтримки, що «основною сутністю визначення стратегії розвитку агропромислових галузей, як складових народногосподарської системи країни, повинен бути комплексний характер розв'язання проблем, насамперед економічних, соціальних та екологічних. Їхня важливість потребує розв'язання не в черговому порядку – спочатку економічні, а потім соціальні, а вимагає надати кожній з них пріоритетного значення, при цьому – позачерговість здійснення відповідних заходів протягом тривалого часу» [7, с. 31].

Підсумовуючи викладене, можемо стверджувати, що державна участь в економічному житті зумовлена існуванням неспроможностей, властивих для ринку. Вони, на думку В. Кредисова, породжені недосконалістю ринкового механізму, яка спричиняє його неадекватність успішно справлятися з усіма проблемами соціально-економічного розвитку країни [5, с. 51].

Життя й досвід країн з ринковою економікою підтвердили, що держава не втрачає регулюючу функцію, не покладається в усьому винятково на «невидиму руку» ринку. Так у процесі подолання економічної кризи, що охопила США у 1929-1932 роках, концептуальну основу діяльності президента Ф. Рузвельта становили: урядове втручання у справу депресії; використання елементів плановості та широкого спектру регулятивних функцій; допомога бідним і викорінення зловживань у сфері бізнесу [9,

с. 28].

Таким чином, у США під час економічної кризи було використано три групи чинників оздоровлення економіки: економічні, правові, соціальні.

Становлення ринку в Україні супроводжується поширенням таких економічних явищ, що зумовлюють об'єктивну необхідність остаточного переходу від адміністративно-командних методів управління до економічних механізмів регулювання процесів виробництва і реалізації продукції. Водночас

економічні методи управління не є «мертвим» інструментом. На кожному щаблі розвитку суспільства вони змінюються, удосконалюються, змінюються місця цінностей і дієвості. При цьому слід пам'ятати, що сільськогосподарське підприємство, засноване на приватній власності, є самостійним суб'єктом управління своїм виробництвом, а роль держави має зводитись до регулятивної і сприяти вирішенню соціальних питань на селі: зростання зайнятості, добробуту селян, благоустрою сільських поселень,

Список літератури

1. Вантух, В. П. Формування системи державної підтримки розвитку фермерства в зарубіжних країнах [Текст] / В. П. Вантух // Економіка АПК. – 2005. – № 12. – С. 123-128.
2. Гайдуцький, П. Л. Про основні засади реформування системи державної підтримки сільського господарства та сільських територій [Текст] / П. Л. Гайдуцький // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 43-48.
3. Галиця, І. Державне регулювання в умовах ринкових відносин [Текст] / І. Галиця // Економіка України. – 2002. – № 6. – С. 52-58.
4. Кваша, С. М. Наукові підходи до регулювання аграрного ринку [Текст] / С. М. Кваша // Економіка АПК. – 2006. – № 7. – С. 42-45.
5. Кредисов, В. Держава і ринок: необхідність взаємодії у перехідній економіці [Текст] / В. Кредисов // Економіка України. – 2002. – № 2. – С. 50-57.
6. Петров, В. М. Соціальні питання у технічному переоснащенні сільськогосподарського виробництва [Текст] / В. М. Петров // Економіка АПК. – 2005. – № 3. – С. 118-125.
7. Рябоконь, В. П. Стратегічні напрями соціально-економічного розвитку агропромислового виробництва в Україні [Текст] / В. П. Рябоконь // Економіка АПК. – 2006. – № 7. – С. 29-33.
8. Саблук, П. Т. Становлення аграрної політики в Україні [Текст] / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2006. – № 1. – С. 3-7.
9. Станасюк, Н. С. Підвищення ролі держави у розвитку агропромислового виробництва [Текст] / Н. С. Станасюк // Економіка АПК. – 2004. – № 2. – С. 26-29.
10. Статистичний щорічник України за 2005 рік [Текст]. – К. : Консультант, 2006. – 575 с.
11. Фурса, А. В. Державна підтримка аграрної реформи [Текст] / А. В. Фурса // Економіка АПК. – 2001. – № 7. – С. 11-16.

РЕЗЮМЕ

Тринько Роман, Стадник Мирослава

Государственное регулирование сельскохозяйственного производства в деле укрепления продовольственной безопасности страны

Изучено сущность, роль и мировой опыт государственного регулирования сельскохозяйственного производства, а также его значение для укрепления продовольственной безопасности страны и ее населения.

RESUME

Tryn'ko Roman, Stadnyk Myroslava

State regulation of agricultural production in strengthening of food security of the country

In the article there have been studied the nature, role, and global experience of government regulation of agricultural production, as well as its importance to the food security of the country and its population.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2012 р.